

D-8 Ekonomileri, Dış Ticaret Desenleri ve Türkiye İçin Önemi: İhracat ve İthalat Yoğunluğu Endeksiyle Bir Değerlendirme

Mehmet Ozan Saray*

İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Malatya, Türkiye

Öz

1997’de Türkiye, Bangladeş, Endonezya, İran, Malezya, Mısır, Nijerya ve Pakistan’ın bir araya gelerek oluşturduğu D-8 Ekonomik İşbirliği Örgütü’nün en önemli kuruluş amacı üye ülkeler arasındaki ekonomik işbirliğini ve dış ticareti arttırmaktır. Kuruluşundan bu yana D-8 ülkelerinin küresel üretim ve dış ticaretteki payları giderek artmaktadır. Ancak D-8 ülkeleri halen bir bütün olarak birincil mal ihracatçısı ve ara/yatırım malı ithalatçısıdır. Bu bağlamda çalışma kapsamında D-8’in Türkiye’nin dış ticaretindeki yeri ve öneminin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda öncelikle D-8’in küresel ekonomideki konumu ve dış ticaret bileşenleri tespit edilmiştir. Sonrasında ise ilgili yedi ülkenin Türkiye ile dış ticaret verileri 1998-2017 yılları için ihracat ve ithalat yoğunluk endeksleri ile analiz edilmiştir. Türkiye’nin D-8 ülkeleri ile ihracatı ağırlıklı olarak ara ve yatırım mallarından ithalatı ise ağırlıklı olarak birincil mallardan (petrol ve hammadde) oluşmaktadır. Yapılan ölçümlerde her iki endeks değeri için de öne çıkan ülkeler İran ve Mısır olmuştur. İhracat yoğunluk endeksinin en düşük çıktığı ülkeler ise Malezya, Endonezya ve Bangladeş’tir. İthalat yoğunluk endeksi en düşük olanlar ise Nijerya, Malezya ve Endonezya’dır. Ayrıca genel itibarıyla Türkiye için özellikle ithalat başta olmak üzere D-8 ülkeleriyle yapılan dış ticaretin öneminin arttığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: D-8 Ülkeleri, Ekonomik Entegrasyon, Dış Ticaret, Dış Ticaret Serbestisi, İhracat Yoğunluğu Endeksi, İthalat Yoğunluğu Endeksi.

Makale Bilgileri /
Article Info:

Gönderim / Received:
01.10.2019
Kabul / Accepted:
27.11.2019

* Sorumlu Yazar /
Corresponding Author:

İnönü Üniversitesi,
Malatya, Türkiye
ozan.saray@inonu.edu.tr

Atf için / To cite this article:

Saray, M. O. (2019). D-8 ekonomileri, dış ticaret desenleri ve Türkiye için önemi: İhracat ve ithalat yoğunluğu endeksiyle bir değerlendirme. *Curr Res Soc Sci*, 5(2), 171-188. doi: 10.30613/curesosc.627642

Bağlantı için / To link to this article:

<http://dx.doi.org/10.30613/curesosc.627642>

D-8 Economies, Foreign Trade Patterns and the Importance for Turkey: An Assessment through Export and Import Intensity Indexes

Abstract

The main objective of D-8 Organization for Economic Cooperation which consists of Turkey, Bangladesh, Indonesia, Iran, Malaysia, Egypt, Nigeria and Pakistan is to increase economic cooperation and foreign trade among the member countries. Since its establishment, the share of D-8 countries in global production and trade has been increasing. However, D-8 countries are still exporter of the primary goods, and importer of intermediate/capital goods. The scope of the study in this context includes to identify the extent and the importance of D-8 in the foreign trade of Turkey. In doing so, the study, first of all, tries to establish the position of the D-8 in the global economy and its foreign trade components. The foreign trade data which are between Turkey and the other countries of the D-8 in the period of 1998-2017 are analysed through export and import intensity indexes. Turkey's exports with D-8 countries are mainly consisted of intermediate/capital goods, while imports are mainly comprised of the primary goods (oil and raw materials). As a result of the measurements in the study, Iran and Egypt are the most notable countries in terms of these two indexes. The countries with the lowest export density index are Malaysia, Indonesia and Bangladesh. The lowest import density index is computed for Nigeria, Malaysia and Indonesia. Moreover, it is determined that especially the imports as well as the foreign trade of Turkey with D-8 in general have gained increasing importance.

Keywords: D-8 Countries, Economic Integration, Foreign Trade, Trade Liberalization, Export Intensity Index, Import Intensity Index.

Giriş

İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünya ekonomisini bir entegrasyon dönemi olarak nitelendirmek hatalı olmaz. Üstelik Brexit ile birlikte dünyanın en kapsamlı entegrasyonu kabul edilen Avrupa Birliği ve Trump ile beraber Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması'nın (North American Free Trade Agreement; NAFTA) varlığı sorgulansa bile. Bu entegrasyonlardan bir tanesi de "gelişen sekiz ülke"

adıla da bilinen sekiz ülkenin oluşturduğu "Ekonomik İşbirliği Örgütüdür" (buradan sonra D-8 ya da D-8 grubu). D-8 grubu, İslam Konferansı Örgütü'ne üye gelişmekte olan sekiz Müslüman ülkenin kurduğu örgütün kısa adıdır ve 15 Haziran 1997'de İstanbul deklarasyonu ile kurulmuştur. D-8 ülkeleri Bangladeş, Endonezya, İran, Malezya, Mısır, Nijerya, Pakistan ve Türkiye'den oluşmaktadır. Deklarasyon bir komitenin gözetiminde D-8 ülkeleri arasında dış ticaret tarifelerinin kademeli olarak düşürülmesini ve belirli bir süre sonunda serbest dış ticareti hedeflemektedir (Tash, Jajri ve Tash, 2012, s. 27; Bocutoğlu, 2017).

D-8'e üye ülkeler dünya ekonomisinde ve küresel ticarete giderek daha fazla yer tutmaktadırlar. Nitekim 2017 yılı verilerine göre dünya üretiminin¹ yaklaşık olarak %9,4'ü ilgili sekiz ülke tarafından gerçekleştirilmiştir. 2017 yılında Endonezya dünyanın sekizinci büyük ekonomisi iken, Türkiye'nin sıralaması 13, İran'ın 15, Mısır, Nijerya, Pakistan ve Malezya ise sırasıyla dünyanın 22, 23, 24 ve 25. büyük ekonomileri olmuşlardır. D-8 ülkelerinin en küçük ekonomisi olan Bangladeş'in dünya ekonomisindeki büyüklük sıralaması 35'tir (WDI Online Veritabanı, 2019). Söz konusu ekonomiler dünyadaki yerleri, dış ticarete kaydettikleri aşama ve rekabetçi sektörleri ile incelenmeye değerdir ancak ilgili öneme rağmen bu ülke grubunun dış ticaretini analiz eden sınırlı sayıda çalışma yapılmıştır. Bu bağlamda çalışmanın amacı, üye ülkelerin mevcut dış ticaret yapı ve potansiyelini de göz önünde bulundurarak Türkiye'nin birlik üyesi yedi ülke ile olan dış ticaret rekabet gücünü 'İhracat Yoğunluğu Endeksi' (İHE) ve 'İthalat Yoğunluğu Endeksi' (İTE) ile analiz etmektir.

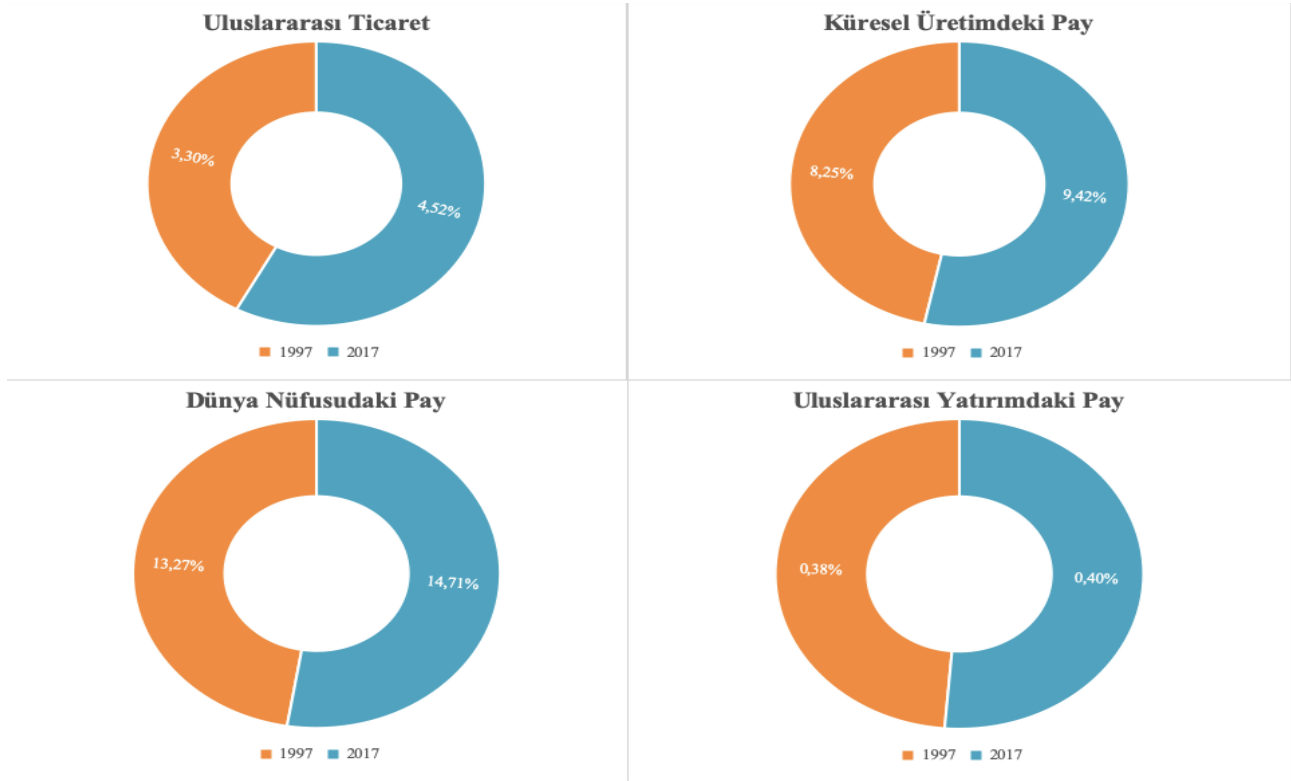
Söz konusu çalışma beş alt bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde D-8 ekonomileri ve dünya ekonomisindeki yerleri hakkında bilgi verilmiştir. D-8 ülkelerinde dış ticaretin genel görünümü, dış ticaret deseni ve Türkiye'nin ilgili ülke grubu ile dış ticareti çalışmanın ikinci bölümünde yer almaktadır. Üçüncü bölümde ise, Türkiye'nin D-8 ülkeleri ile olan dış ticareti için hesaplanan ihracat ve ithalat yoğunluk

endekslerine yer verilmiştir. Genel değerlendirme ve sonuç çalışmanın son bölümünde yer almaktadır.

1. D-8 Örgütünün Dünya Ekonomisindeki Yeri

1997 yılında kurulan D-8 örgütünün kurucu şartları arasında başta dış ticaret olmak üzere, sanayi, bilgi-iletişim, finans, bankacılık, tarımsal kalkınma,

bilim ve teknoloji, yoksullukla mücadele, enerji, çevre, sağlık ve turizmin geliştirilmesi öncelikli alanlar olarak belirlenmiştir (Ticaret Bakanlığı, 2019). Gerçekleşen en son toplantı '11. Uluslararası Ekonomi Zirvesi' 23-26 Nisan 2019 tarihinde Kazan, Tataristan'da gerçekleştirilmiştir (D-8 Organization for Economic Cooperation, 2019).

Şekil 1. D-8 ülkeleri ve dünya ekonomisindeki konumları (1997 ve 2017)

Kaynak: WDI Online Veritabanı (2019), UNCTADSTAT (2019) ve WTO (2019) verileri ile yazar tarafından derlenmiştir.

Yukarıdaki Şekil 1, D-8 ülkelerinin 1997 ve 2017 yıllarında dört önemli gösterge bakımından dünya ekonomisindeki yerlerini göstermektedir. Şekilde görüldüğü üzere sekiz ülke en önemli ilerlemeyi uluslararası ticaret alanında yaşamışlardır. 1997 yılında D-8'in dünya toplam ticaretindeki payları %3,3 iken bu oran 2017 yılında %4,52'ye çıkmıştır. Buna bağlı olarak D-8 ülkelerinin dünya ekonomisindeki payları da artmıştır. 1997 yılında dünya küresel üretiminin %8,25'ini gerçekleştiren D-8'lerin payı 2017'de %9,42'ye kadar çıkmıştır.

Ancak kabaca dünya üretiminin onda birini gerçekleştiren sekiz ülkenin doğrudan yabancı yatırım (DYY) çekmekte aynı ölçüde başarı gösterdikleri söylenemez. 1997'de toplam küresel DYY'nin yalnızca %0,38'ini çekebilen D-8 grubunun küresel yatırımlardaki payları 2017'de ancak %0,4'e çıkabilmiştir. Öte yandan ilgili ülkelerin toplam nüfuslarının dünya nüfusuna oranının 1997'de %13,27'den 2017'de %14,71'e çıkması, üretim artışının bir ölçüde nüfus artışı kaynaklı olduğunu da göstermektedir.

Tablo 1.

D-8 ülkelerinde GSYH (SAGP, ABD doları, 2011 sabit fiyatları ile hesaplanmıştır)

	1997	2000	2005	2009	2015	2017
Bangladeş	186.385.341.419	216.050.975.705	276.813.238.828	352.043.821.059	504.972.662.927	580.293.543.211
Mısır	433.710.709.251	516.543.870.488	614.500.889.856	788.618.403.729	946.845.963.528	1.029.312.527.972
Endonezya	1.336.869.612.456	1.228.163.264.451	1.547.225.128.047	1.925.487.044.369	2.676.547.853.209	2.953.731.962.093
İran	796.299.365.778	868.673.118.030	1.099.724.934.092	1.264.629.922.700	1.309.519.500.602	1.540.708.436.306
Malezya	353.297.451.863	378.159.417.102	476.676.883.986	552.361.609.713	768.592.900.885	848.291.944.819
Nijerya	346.397.774.381	375.342.506.695	572.332.647.184	746.307.563.464	1.029.934.096.083	1.021.447.310.792
Pakistan	436.809.903.655	484.126.640.028	617.705.218.216	719.059.767.225	889.274.051.965	991.917.756.760
Türkiye	831.694.823.760	876.637.910.252	1.107.482.765.761	1.197.317.010.814	1.830.650.295.785	2.029.494.944.353

Kaynak: WDI Online Veritabanı, 2019

Tablo 1’de sekiz ülkenin GSYH değerlerine yer verilmiştir. SAGP’ye göre D-8’in en büyük ekonomileri Endonezya, Türkiye ve İran olmuştur. Bu üç ülke D-8 ekonomisinin toplam %60’ını teşkil

etmektedir. İlk üç ülkenin D-8 içindeki ekonomik büyüklük sıralaması değişmese de Mısır ve özellikle Nijerya giderek bu üç ülkeye yakınsamıştır.

Tablo 2.

D-8 ülkelerinin büyüme oranları ve kişi başına düşen gelir (SAGP, ABD doları, 2011 sabit fiyatları)

	Kişi Başına Gelir				Büyüme Oranları (%)			
	1997-99	2000-08	2009-17	1997-2017	1997-1999	2000-2008	2009-2017	1997-2017
Bangladeş	1.548	1.893	2.872	2.216	4,78	5,61	6,29	5,78
Mısır	6.809	8.048	9.971	8.585	5,71	5,02	3,53	4,48
Endonezya	5.949	6.655	9.615	7.690	-2,55	5,16	5,40	4,16
İran	12.681	15.166	17.468	15.635	1,17	4,85	2,47	3,30
Malezya	15.505	18.073	23.386	19.705	2,03	5,49	4,73	4,67
Nijerya	3.033	3.877	5.342	4.303	2,03	7,63	4,49	5,49
Pakistan	3.400	3.853	4.544	4.045	2,41	4,67	3,97	4,05
Türkiye	13.616	15.406	21.224	17.371	2,17	4,93	5,56	4,81

Kaynak: WDI Online Veritabanı, 2019

Kuşkusuz GSYH ekonominin genel seyrini göstermesi bakımından önemli ancak tek başına yeterli sayılamayacak bir göstergedir. Bu bakımdan ekonominin gelişim düzeyini ve bunun -bir ölçüde de- olsa yurttaşlara yansımaları gösteren bir gösterge olarak kişi başına düşen gelir (SAGP) ve ayrıca GSYH büyüme hızları Tablo 2’de yer almaktadır. Tablo 2’de büyüme hızları ve kişi başına gelirler (SAGP, ABD doları, 2011 sabit fiyatlarıyla) 1997-1999, 2000 başından küresel finans krizine kadar olan dönem ve küresel finans krizi sonrası (2009-2017) olarak üç alt dönem için

sınıflandırılmıştır. Bir az gelişmiş/gelişmekte olan ülke (GOÜ) grubu olan D-8 ülkeleri organizasyonun kuruluşundan bu yana yüksek bir hızda büyümüşlerdir. Buna göre her üç dönemde en yüksek hızda büyüyen (Ort. %5,78) ve de kişi başına gelirini en yüksek hızda arttıran Bangladeş olmuştur. Büyüme hızı bakımından ikinci sırada yer alan doğal kaynak zengini Nijerya’nın ortalama büyüme hızı %5,49 ve üçüncü sırada yer alan Türkiye’nin ortalama büyüme hızı ise %4,81 olarak gerçekleşmiştir. Yine Tablo 2’den görüldüğü üzere, 21 yıllık periyotta kişi başına gelirlerini en

fazla arttırabilenler Bangladeş, Türkiye ve Nijerya olmuşturlardır.

2. D-8 Ülkelerinde Dış Ticaretin Genel Görünümü ve Türkiye'nin D-8 Ülkeleri ile Dış Ticareti

Çalışmanın bu bölümünde D-8 ülkelerinde dış ticaretin yıllar itibariyle (1998-2017) gelişimi ve dış ticaretin farklı mal gruplarına göre bileşenlerine yer verilmiştirⁱⁱ. Ayrıca dış ticaret ile ilgili bir kavram olan DYY girişlerinden de kısaca bahsedilmiştir. Son olarak Türkiye'nin D-8 ülkeleri ile olan dış ticaretinin bileşenlerine yer verilmiştir.

2.1. D-8 ülkelerinde dış ticaretin genel görünümü ve bileşenleri

D-8 ülkeleri için öncelikli alan olan dış ticaretle ilgili olarak "D-8 Üyesi Ülkeler Arasında Tercihli Ticaret Anlaşması" 13 Mayıs 2006 yılında imzalanmış ve zamanla Bangladeş ve Mısır hariç olmak üzere altı ülke ticareti liberalize eden bu anlaşmaya imza koymuşlardır. Temmuz 2016'da ise anlaşmanın uygulamaya konulması kararlaştırılmıştır (D-8 Organization for Economic Cooperation, 2019)ⁱⁱⁱ. D-8 ülkeleri arasında dış ticarete en açık kabul edilen ülke Malezya'dır. Dönem ortalaması itibariyle bu ülkenin ihracatının GSYH'ye oranı %177 gibi oldukça yüksek bir oranda seyretmiştir. Dışa en kapalı ise %31 ile Pakistan olmuştur. Diğer altı ülkenin dışa açıklık oranı ise %32 ile %56 arasında değişmektedir (WDI Online Veritabanı, 2019).

Tablo 3.

D-8 Birliği (Ülkelerinin) ve Dünya Ticaretindeki Yeri (1998-2017, %)

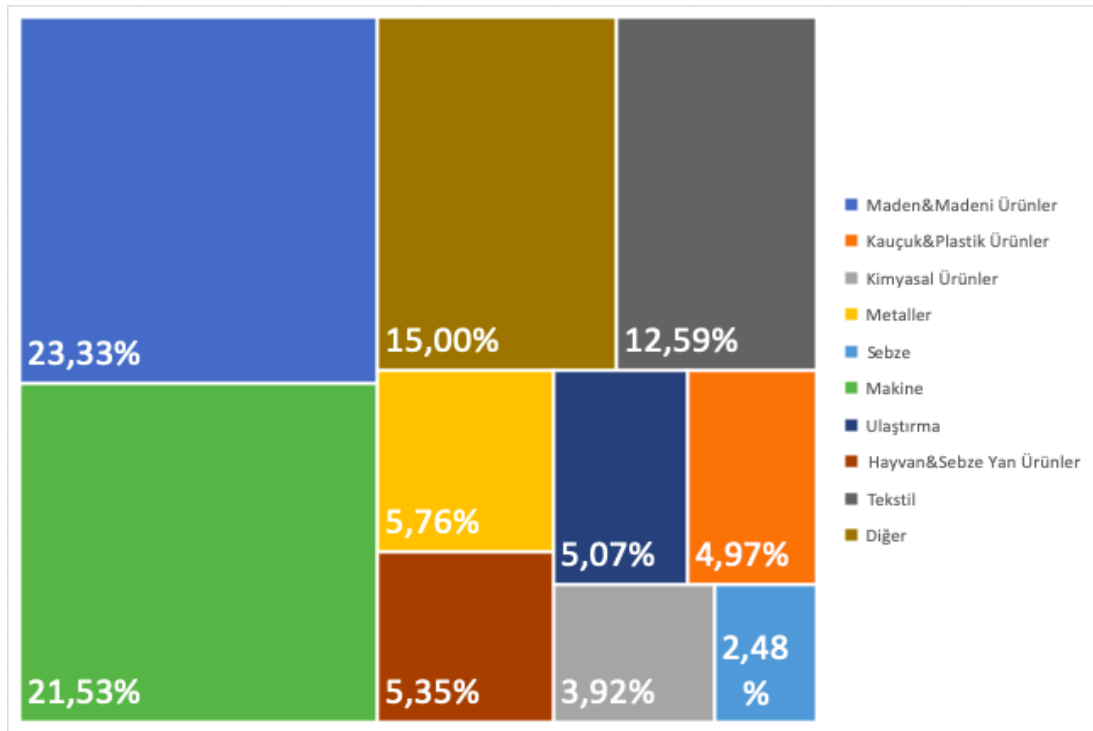
	D-8/dünya ihracatı	D-8/dünya ithalatı	D-8/dünya ticareti
1998	3,28	3,32	3,30
1999	3,63	3,15	3,39
2000	3,93	3,41	3,67
2001	3,67	3,23	3,45
2002	3,78	3,53	3,65
2003	3,78	3,40	3,60
2004	3,92	3,62	3,77
2005	4,13	3,83	3,98
2006	4,12	3,78	3,95
2007	4,10	3,86	3,98
2008	4,38	4,25	4,32
2009	4,41	4,32	4,36
2010	4,57	4,58	4,58
2011	4,88	4,80	4,84
2012	4,79	4,66	4,72
2013	4,33	4,63	4,48
2014	4,41	4,65	4,53
2015	4,08	4,71	4,39
2016	4,12	4,53	4,32
2017	4,31	4,74	4,52

Kaynak: WDI Online Veritabanı, 2019; WTO, 2019 verileri ile yazar tarafından derlenmiştir.

D-8 ülkelerinin dış ticaretinin dünya ticaretindeki yeri konusundaki veriler yukarıdaki Tablo 3'te yer almaktadır. Buna göre D-8 ülkelerinin dış ticaretleri gelişim göstererek 2012 yılına kadar sürekli yükselmiştir. 2012 yılı ve sonrasındaki azalışlarda özellikle İran'a uygulanan yaptırımlar bağlamında (Şahin, 2016), İran'ın dış ticaretinin azalmasının payının büyük olduğu düşünülmektedir. Nitekim 2011-2013 arasında İran'ın dış ticareti yaklaşık %30 oranında azalmıştır (UN Comtrade Veritabanı, 2019). Buna rağmen D-8 ülkeleri için dış ticarete sürekli bir gelişme olduğu söylenebilir.

Söz konusu sekiz ülkenin dış ticaret kompozisyonları incelenerek hesaplanan ihraç malları bileşimine (2017 yılı için) Şekil 2'de yer

verilmiştir. Şekil 2'ye göre sekiz ülkenin ağırlıklı olarak petrol, doğalgaz, maden ve tarımsal ürün ihracatçısı oldukları ortaya çıkmaktadır. 2017 yılı istatistiklerine göre bu ürünler D-8 ihracatının yaklaşık olarak %42'sini oluşturmaktadır. Maden ve madeni ürünler Nijerya'nın toplam ihracatının %92,7'sini oluştururken, Endonezya'nın ihracatında bu oran %44,3 ve İran için ise %43,3 olarak gerçekleşmiştir. Maden ürünleri Bangladeş, Pakistan ve Türkiye'nin ihracatında görece olarak az pay tutmaktadır. 2017 yılı için bu ülkelerin toplam ihracatına oranları sırasıyla %0,1, %4,7 ile %4,9 olarak gerçekleşmiştir. Öte yandan Bangladeş'in ihracatı ise ağırlıklı olarak tek bir alt-sektörden (ürün grubundan) oluşmaktadır; %91,3 oranıyla tekstil (OEC, 2019).

Şekil 2. 2017 yılında D-8 ülkelerinin ihracat kompozisyonları (% olarak)

Kaynak: OEC, 2019 verileri ile yazar tarafından derlenmiştir.

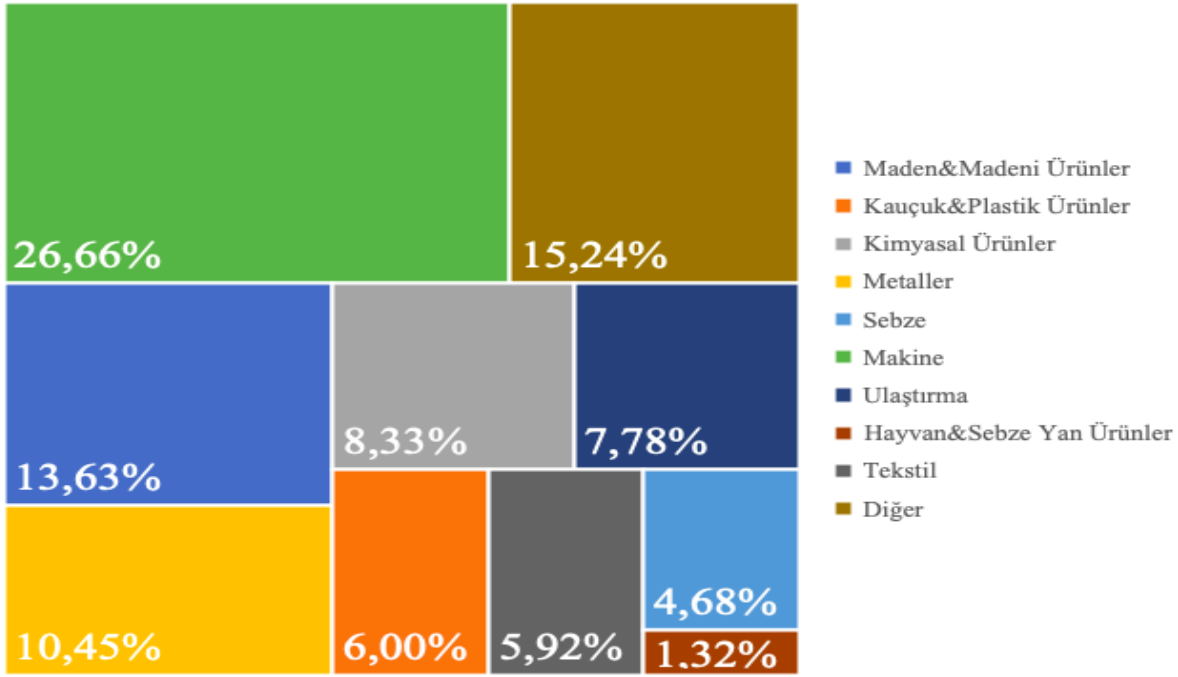
D-8 ülkelerinin ihracatında ikinci en yüksek payı makine ve teçhizat malları tutmaktadır (Şekil 2). Makine ve teçhizatın ihracatındaki payı en yüksek olduğu ülkeler %49,2 ile Malezya, %15 ile Türkiye ve %9,58 ile Endonezya'dır. 2017 yılı için Malezya bu kalemde 130 milyar dolarlık ihracat gerçekleştirirken aynı kalem Türkiye'de 24,3 milyar dolar ve Endonezya'da, aynı kalemde, 18,1

milyar dolarlık ihracata neden olmuştur. Nitekim bu üç ülkenin ihracat toplamı D-8'inin toplamının %98,5'ini tutmaktadır (ITC, 2019; OEC, 2019).

Türkiye (toplam ihracatının %2,3'ü), Pakistan (%2,1) ve Bangladeş (%0,1) hariç olmak üzere D-8 ülkeleri genel itibariyle petrol, doğalgaz, değerli

maden ve mineral ihracatçısı iken ithalatları ise ağırlıklı olarak ara ve yatırım mallarından oluşmaktadır. 2017 yılı verilerine göre, petrol ürünleri ve türevleri bakımından en yüksek orana sahip ülke toplam ihracatın %85'i ile Nijerya'dır

(ITC, 2019; OEC, 2019; UN Comtrade Veritabanı, 2019). Aşağıda yer alan Şekil 3'te ise benzer biçimde 2017 yılı D-8 ülkelerinin ithalat bileşimlerine yer verilmiştir.

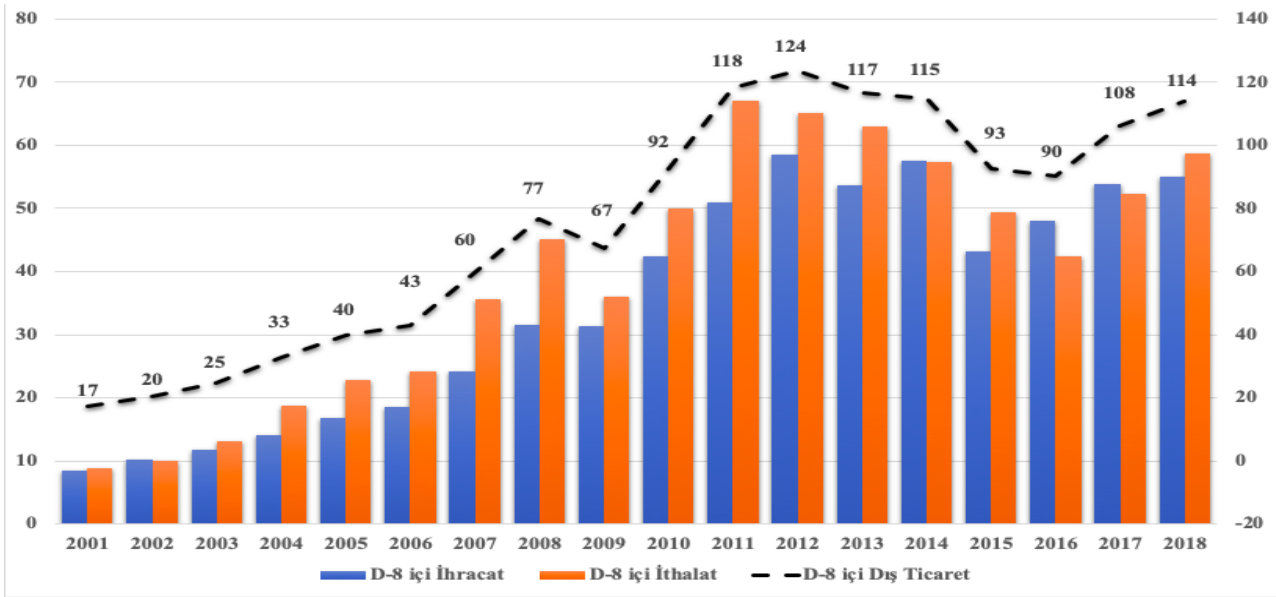
Şekil 3. 2017 yılında D-8 ülkelerinin ithalat kompozisyonları (% olarak)

Kaynak: OEC, 2019 verileri ile yazar tarafından derlenmiştir.

Şekil 3'den görüldüğü üzere genel itibariyle hammadde ve doğal kaynak ihracatçısı olan D-8 ülkelerinin (Türkiye ve Pakistan dışarıda tutulursa) ithalatları ağırlıklı olarak ara ve yatırım malından oluşmaktadır. Nitekim bu ülkeler için makine (%26,66), metaller (%8,33), kauçuk ve plastik (%6) olmak üzere toplam ithalatın yaklaşık %40'ını oluşturmaktadır. Makine ve teçhizat ithalatı 2017 yılı için, Türkiye'nin toplam ithalatının %22,56'sını, Malezya için %41,22'sini, İran'ın %26,66'sını, Endonezya'nın %24,16'sını, Bangladeş için %20,32'sini, Pakistan için %19,78'ini, Mısır ve Nijerya için ise toplam ithalatlarının %17'sini oluşturmaktadır (OEC, 2019). Şekil 2 ve 3'ün ortaya koyduğu, D-8 grubu genel itibariyle hammadde ve doğal kaynak

ihracatçısı iken ara ve yatırım malı ithalatçısıdır. Bu özelliği itibariyle de tipik bir GOÜ grubu olarak değerlendirilebilir.

Şekil 4'te ise D-8 ülkelerinin kendi aralarındaki (D-8 içi) dış ticarete yer verilmiştir. Şekle göre 2001 yılında 17,4 milyar dolar olan dış ticaret 2018 yılında 114 milyar dolara kadar çıkmıştır. Şekilden ortaya çıkan bir başka eğilim 2009 küresel finans krizi sonrası artmakta olan dış ticaret eğiliminin 2012 yılından sonra -İran'a uygulanan yaptırımlar dolayısıyla azaldığı- sonrasında ise 2016 yılında yürürlüğe konulan 'Tercihli Ticaret Anlaşmasının' pozitif etkisiyle tekrar artış eğilimine girdiğidir ancak 2012 yılındaki değere henüz ulaşmış değildir^{iv}.

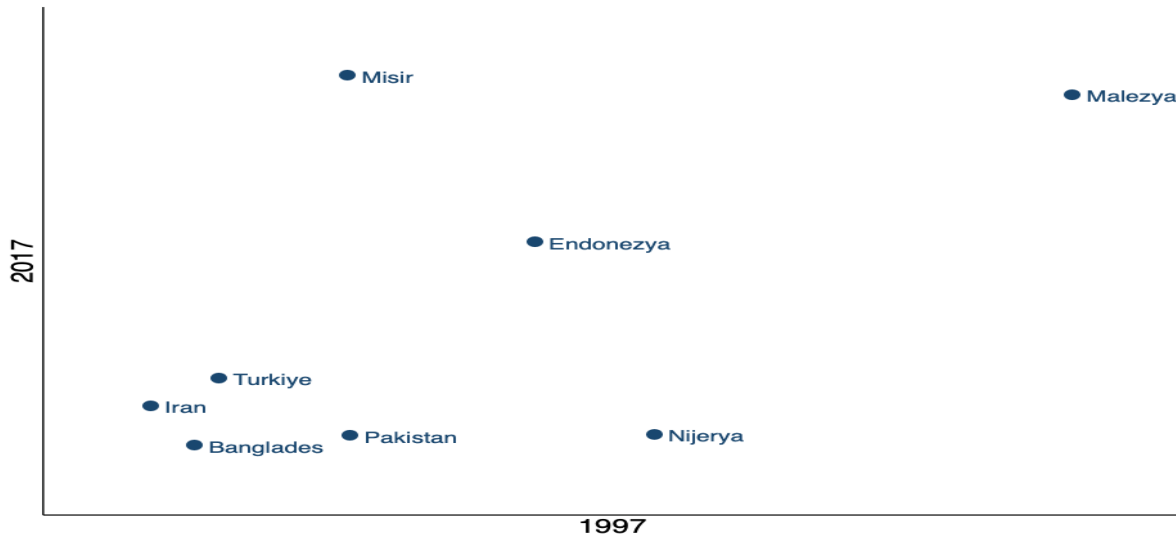

Şekil 4. D-8 içi ihracat, ithalat ve dış ticaret (2001-2018, milyar ABD doları)

Kaynak: ITC, 2019 verileri ile yazar tarafından derlenmiştir.

D-8 ülkelerine gelen DYY'ler incelendiğinde göze çarpan ilk önemli eğilim 2002 yılından kriz yılı olan 2008'e kadar DYY girişlerinin D-8 ekonomilerine oranının arttığıdır. 1997-2008 dönemi ortalamalarına göre, DYY'den en fazla fayda sağlayan ekonomi %3,56 ile (net giriş, DYY/GSYH %) Malezya olurken bu ülkeyi Mısır (%3,17), Nijerya (%2,04), Pakistan (%1,55), Türkiye (%1,36), İran (%0,83), Bangladeş (%0,58) ve Endonezya (%0,35) takip etmektedirler. D-8

grubunun en büyük ekonomisi olan Endonezya dönem itibariyle yaşadığı net DYY çıkışlarıyla listenin son sırasında yer alırken küresel ekonomiden bir bakıma dışlanmış olan İran ise ekonomik büyüklüğüne kıyasla DYY çekebilme bakımından da geride kalmıştır. Sonraki yıllarda ise yine sıralama büyük ölçüde aynı kalmıştır (WDI Online Veritabanı, 2019). Aşağıda yer alan Şekil 5'te 1997 ve 2017 yılları için ilgili ülkelere DYY (net, GSYH %) girişlerinin kıyaslaması yapılmıştır.

Şekil 5. 1997 ve 2017 yıllarında D-8 ülkelerine giriş yapan DYY akımları arasındaki ilişki

Kaynak: WDI Online Veritabanı, 2019 verileri ile yazar tarafından hesaplanmıştır.

1997-2017 arasında DYY/GSYH (%) oranı en fazla artan ülkeler İran, Türkiye, Bangladeş ve Mısır olmuştur (Şekil 5). Ancak D-8 ülkelerine DYY girişlerinin bütünüyle çok yüksek oranda arttığı söylenemez. Dönem itibariyle DYY girişlerinin en yoğun olduğu ülke yine Malezya olmuştur. Ancak son yıllarda Mısır'a giriş yapan DYY akımları ülke ekonomisi için önemli bir rakamı oluşturmaktadır. WDI (Online Veritabanı, 2019) verilerine göre, 2017 yılında Mısır'a yapılan DYY'lerin GSYH'ye oranı %3,14'e kadar çıkmıştır. Aynı oran Malezya için %3,02; Endonezya için %2,11 ve Türkiye için %1,28'dir. 2017 yılında İran'a giriş yapan net DYY'nin GSYH'ye oranı %1,11'e çıkarken, Nijerya ve Pakistan'a (%0,93) ve Bangladeş'e ise GSYH'sinin %0,86'sı kadar DYY gelmiştir.

2.2. Türkiye'nin D-8 ülkeleri ile dış ticareti

D-8 grubu içerisinde Türkiye'nin ihracatının en fazla olduğu ülkeler Mısır ve İran'dır. Tablo 4'ten görüldüğü üzere zamanla Mısır'a yapılan ihracat miktar olarak artmasına rağmen, Türkiye'nin ihracatındaki payı azalmıştır (1998 yılı için D-8 ihracatının^v %56'sı Mısır'a yapılırken giderek azalan bu pay 2017'de %33,13'e kadar düşmüştür). İran'ın ise hem ihracat rakamı hem de ihracattaki toplam payı artmıştır. 1998 yılı 194 milyon dolar olan ihracat rakamı 2017'de, yaptırımlara rağmen, 3,26 milyar dolara çıkmıştır. Bu rakamlara göre 1998'de D-8 içerisinde İran'ın payı %23 iken bu pay 2017'de %46 olmuştur. Yaptırım kararları öncesinde 2012 yılında ise Türkiye'nin İran'a yaptığı toplam ihracat yaklaşık 10 milyar dolar iken, söz konusu yıl için D-8 ülkeleri içerisindeki payı %66,4'e kadar çıkmıştır.

Tablo 4.

Türkiye'nin D-8 ülkelerine ihracatı (1998-2017, ABD doları)

Yıllar	Bangladeş	Mısır	Endonezya	İran	Malezya	Nijerya	Pakistan
1998	18.121.768	473.314.816	28.957.936	193.588.240	41.730.584	23.246.980	63.469.392
1999	26.346.663	467.380.639	29.148.498	157.793.803	36.507.580	37.190.713	128.509.455
2000	25.902.876	370.788.370	29.979.962	234.321.487	39.032.596	42.899.710	52.109.447
2001	15.273.015	421.468.665	32.417.552	360.535.772	35.281.019	69.022.586	31.186.426
2002	15.383.658	325.097.436	28.304.530	308.088.707	152.259.401	62.379.393	57.338.615
2003	40.332.930	345.778.773	46.970.919	533.786.239	227.269.501	66.346.945	70.353.952
2004	33.129.230	473.145.309	54.118.661	812.580.125	52.452.918	80.212.502	86.399.691
2005	90.726.945	687.299.362	80.796.815	912.940.054	57.250.321	98.557.653	187.554.234
2006	91.992.052	709.353.121	84.948.899	1.066.901.631	59.928.918	83.008.986	129.598.254
2007	63.016.598	902.702.916	173.735.534	1.441.190.094	82.810.460	133.268.972	157.038.218
2008	69.528.398	1.426.449.760	284.426.332	2.029.759.634	98.224.208	280.527.474	155.065.209
2009	133.819.040	2.599.030.331	248.791.221	2.024.546.255	139.109.723	257.481.154	162.513.659
2010	169.521.725	2.250.576.879	250.772.195	3.044.177.151	224.842.788	250.602.360	248.147.057
2011	132.199.604	2.759.311.302	307.971.265	3.589.634.590	182.587.046	393.837.482	213.672.264
2012	214.168.040	3.679.194.873	243.621.405	9.921.602.401	165.473.751	438.767.037	276.127.205
2013	195.535.770	3.200.362.079	230.995.148	4.192.511.353	272.073.248	412.666.100	285.900.656
2014	148.510.738	3.297.538.386	227.583.139	3.886.190.192	315.023.834	439.828.875	259.317.265

Tablo 4.

Türkiye'nin D-8 ülkelerine ihracatı (1998-2017, ABD doları) (devamı)

Yıllar	Bangladeş	Mısır	Endonezya	İran	Malezya	Nijerya	Pakistan
2016	263.776.669	2.732.926.423	253.636.369	4.966.175.518	321.563.833	241.603.577	346.896.045
2017	294.544.374	2.360.734.145	236.666.869	3.259.270.095	286.255.433	335.424.326	352.166.256

Kaynak: UN Comtrade Veritabanı, 2019; WTO, 2019; WDI Online Veritabanı, 2019 verileri ile yazar tarafından derlenmiştir.

Tablo 5'de ise D-8 ülkelerinden yapılan ithalat rakamlarına yer verilmiştir. D-8 ülkeleri içerisinde Türkiye'nin en fazla ithalat yaptığı ülke İran olmuştur. Bu ülkeden yapılan ithalat 1998 yılındaki 433 milyon dolardan 2017 yılında 7,5 milyar dolara yükselmiştir. Toplam ithalattaki payı ise (D-8 ülkeleri içerisinde) 1997'de %31,5'ten 2017'de %48,8'e kadar çıkmıştır. İhracat ile benzer biçimde toplam ithalattaki payı (D-8 ülkeleri içerisinde) en yüksek olan yıl yaptırımlardan önceki 2012 yılıdır. Bu yıl ithalat rakamı yaklaşık 12 milyar dolar iken,

pay ise %67,16'ya kadar çıkmıştır. 1998 yılında yapılan ithalat bakımından, 285 milyon dolarlık tutar ve %20,77'lik payla üçüncü sırada olan Malezya'nın ithalat rakamı 2017 yılında 3,1 milyar dolara ve toplamdaki payı %20,44 olmasına rağmen ikinci sıraya yerleşmiştir. Mısır'dan yapılan ithalat da rakam bazında artmasına rağmen, D-8 ülkeleri içerisindeki payı 1997'de %28,67'den 2017'de %13,01'e düşmüştür (TÜİK, 2019; UN Comtrade Veritabanı, 2019).

Tablo 5.

Türkiye'nin D-8 ülkelerinden ithalatı (1998-2017, ABD doları)

Yıllar	Bangladeş	Mısır	Endonezya	İran	Malezya	Nijerya	Pakistan
1998	24.250.460	392.945.184	175.665.632	432.834.784	284.658.080	2.751.538	57.350.420
1999	24.800.323	108.961.831	164.976.833	635.912.712	218.839.332	23.793.958	25.433.798
2000	25.842.777	140.418.327	227.335.028	814.669.309	265.868.965	130.591.490	82.075.760
2001	22.240.805	91.720.413	202.234.521	839.800.076	239.369.933	228.199.553	101.280.249
2002	31.924.851	117.896.340	326.478.516	920.461.517	244.600.096	181.760.389	116.417.029
2003	41.718.559	189.396.996	450.353.860	1.860.682.809	390.654.479	223.314.874	192.027.798
2004	83.690.742	255.241.798	623.420.300	1.962.058.691	646.746.658	194.397.445	240.720.072
2005	100.030.722	267.245.816	750.237.615	3.469.705.759	785.562.044	234.272.099	315.463.011
2006	168.426.575	392.523.769	1.031.302.884	5.626.610.156	934.227.336	380.207.462	379.641.843
2007	245.732.087	679.932.499	1.359.927.601	6.615.393.849	1.253.029.751	493.966.653	531.618.210
2008	447.708.674	886.237.269	1.408.894.820	8.199.688.999	1.512.361.128	79.187.510	586.235.107
2009	523.576.442	641.551.791	1.017.887.914	3.405.985.565	960.938.050	146.862.927	619.218.975
2010	844.660.552	926.476.321	1.476.658.613	7.645.007.868	1.124.036.301	220.545.686	749.931.328
2011	895.967.134	1.382.216.480	1.931.716.806	12.461.532.358	1.567.502.649	365.549.460	873.131.416
2012	766.376.471	1.342.050.598	1.795.778.174	11.964.778.631	1.278.247.205	113.174.528	555.012.121
2013	1.004.418.720	1.628.868.451	1.989.682.847	10.383.216.706	1.230.782.615	149.383.014	436.651.423
2014	1.028.727.562	1.434.472.432	2.043.491.797	9.833.289.630	1.160.992.671	134.414.557	435.545.822
2015	995.969.642	1.215.905.094	1.638.245.117	6.096.242.016	1.339.193.889	189.985.462	310.543.495

Tablo 5.

Türkiye'nin D-8 ülkelerinden ithalatı (1998-2017, ABD doları) (devamı)

Yıllar	Bangladeş	Mısır	Endonezya	İran	Malezya	Nijerya	Pakistan
2016	881.038.617	1.443.397.200	1.424.721.605	4.699.776.693	1.996.955.400	157.814.199	263.354.035
2017	737.093.731	1.997.503.294	1.506.816.518	7.492.104.018	3.138.558.280	156.285.879	323.116.599

Kaynak: UN Comtrade Veritabanı, 2019; WTO, 2019; WDI Online Veritabanı, 2019 verileri ile yazar tarafından derlenmiştir.

Yukarıda ifade edilen gelişmelere bağlı olarak D-8 ülkelerinin Türkiye'nin dış ticaretindeki payları da giderek artmıştır. Bu kapsamda Tablo 6'da D-8 ülkelerinin Türkiye'nin toplam ihracat, ithalat ve dış ticaretine oranına yer verilmiştir. 1998 yılı itibariyle ilgili organizasyonun Türkiye'nin toplam ihracatındaki payları %3,13 iken ilgili pay 2017 yılı itibariyle %4,54'e kadar çıkmıştır. D-8 ülkelerinden yapılan ithalattaki artış ise daha fazla olmuştur. 1998 yılında D-8 ülkelerinin Türkiye'nin toplam ithalatındaki payları %2,99 iken bu oran 2017'de %6,57'ye ulaşmıştır. Tablo 4 ve 5'e yansıyan, artan dış ticaretin 2012 yılından sonra İran'ın dış ticaretindeki gerilemeye bağlı olarak düşmesi Tablo 6'dan da gözlemlenmektedir. Yine 2016'da yürürlüğe konulan 'Tercihli Ticaret Anlaşması'nın Türkiye'nin ithalatına ve dış ticaretine olumlu etki ettiği söylenebilir.

Tablo 6'dan görülen bir başka durum D-8 ülkelerinin Türkiye'nin ithalatındaki paylarının ihracatındaki paylarından daha fazla olduğudur. Nitekim Türkiye D-8 ülkeleri ile yaptığı dış ticaret sonucunda dış açık vermektedir. Malezya, Endonezya ve İran Türkiye'nin dış ticaret açığı verdiği en önemli ülkelerdir. Bangladeş'e yine az miktarda da olsa dış ticaret açığı verilmektedir. Mısır, Nijerya ve -son yıllarda- Pakistan ise dış ticaret fazlası elde ettiği ülkeler olmuştur. Böylelikle Türkiye için, 1998 yılında 528 milyon dolara yakın olan (D-8 ülkelerin için) dış ticaret açığı 2017 yılında 8 milyar doları aşmıştır. Buna bağlı olarak 1998 yılında D-8 ülkelerinin dış açıktaki payları %2,78 iken bu pay 2017'de %10,71'e kadar çıkmıştır (TÜİK, 2019; UN Comtrade Veritabanı, 2019).

Türkiye'nin D-8 ülkeleriyle gerçekleştirmiş olduğu dış ticaretin anlaşılması bakımından ihracat ve ithalatının bileşenlerinin anlaşılması da önemlidir.

Bu bakımdan aşağıda yer alan Şekil 6 ve Şekil 7'ye yer verilmiştir. Şekil 6'da "Uyumlaştırılmış Mal Tanım ve Kod Sistemine" göre yapılan sınıflandırmada Türkiye'nin ihracatında önemli yer tutan ilk 15 ürün grubu yer almaktadır. 2017 yılı itibariyle Türkiye'nin ilgili ülkeler ihracatındaki en yüksek payı %15,01 ile makine ve teçhizat, ikinci en yüksek payı %6,91 ile demir ve çelik, üçüncü olarak da %5,35 ile plastik ve mamulleri almıştır^{vi}. Elektrikli makine, cihazlar vb. (%5,25), demir veya çelikten eşya (%4,76), motorlu kara taşıtları, traktör vb. aksamaları (%4,36), mineral yakıt, yağ ve türevleri (%4,34) diğer önemli ihraç mal gruplarıdır. Görüldüğü üzere Türkiye'nin D-8'e ihracatı yüksek oranda mamul mal ağırlıklıdır.

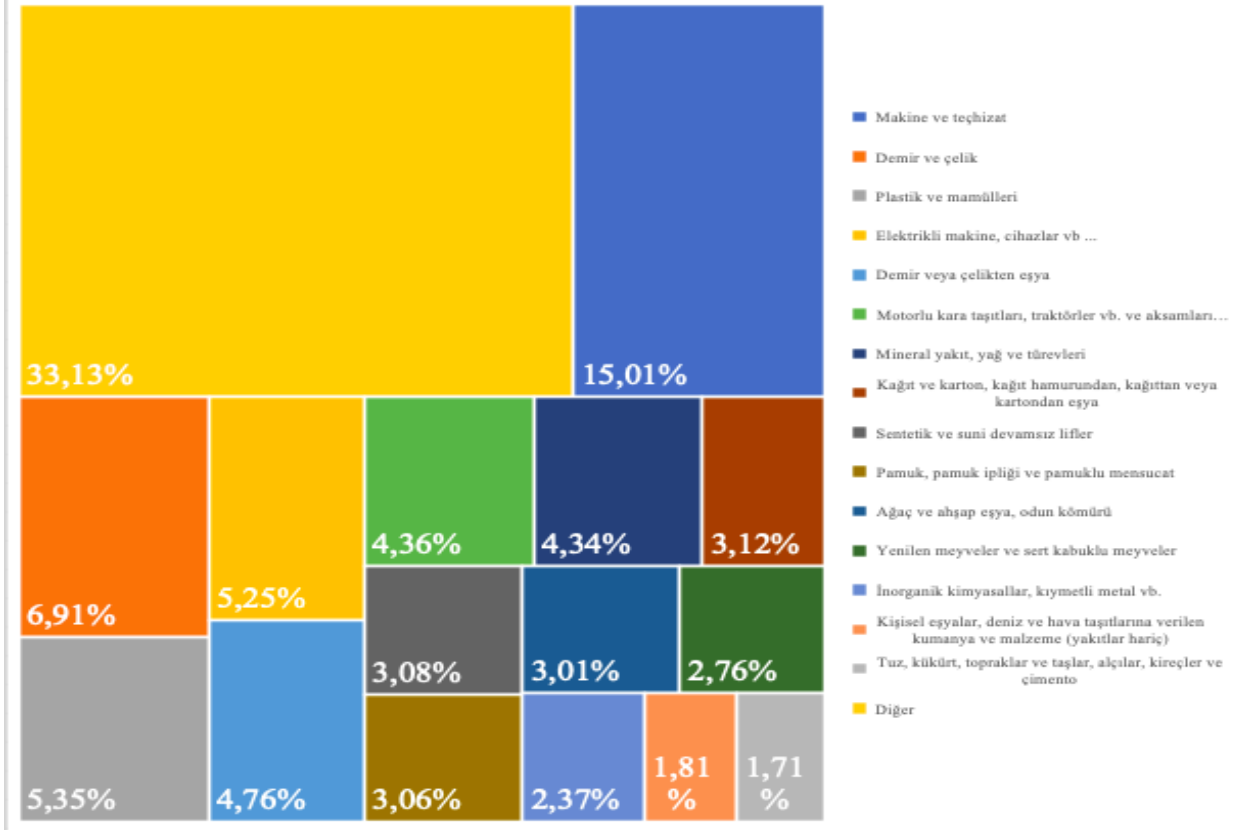
Şekil 7'de ise Türkiye'nin 2017 yılında diğer D-8 ülkelerinden yapmış olduğu ithalat ve bunun farklı mal gruplarına göre bileşimine yer verilmiştir. Buna göre birinci sırayı %25,71'lik payla Türkiye'nin genel ithalatında ortalama %20'lik en önemli paya sahip olan mineral yakıt, yağ ve türevleri almıştır. İkinci sırada %9,44'lük payla plastik ve mamulleri yer almaktadır. Nitekim Türkiye'nin toplam plastik ithalatının yaklaşık %20'si D-8 grubundan yapılmaktadır (TÜİK, 2019). Üçüncü sırayı ise %7,06 payla alüminyum ve alüminyumdan eşya grubu almıştır. Hayvansal veya bitkisel katı ve sıvı yağlar ve türevleri (%6,93), sentetik ve suni devamsız lifler (%4,45), gübreler (%3,85), filamentler vb. (%3,83), örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı (%3,82), pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat (%3,48) D-8 ülkelerinden ithalatı gerçekleştirilen diğer önemli mal gruplarıdır. Şekil 7'de yer alan veriler Türkiye'nin D-8 ülkelerine karşı verdiği dış açık konusunda da önemli fikir vermektedir. Türkiye ekonomisi büyüdükçe enerji talebi artmakta ve genel itibariyle enerji ihracatçısı olan D-8 ülkelerine karşı da dış ticaret açığı artmaktadır.

Tablo 6.

D-8 ülkelerinin dış ticareti ve Türkiye'deki yeri (1998-2017, %)

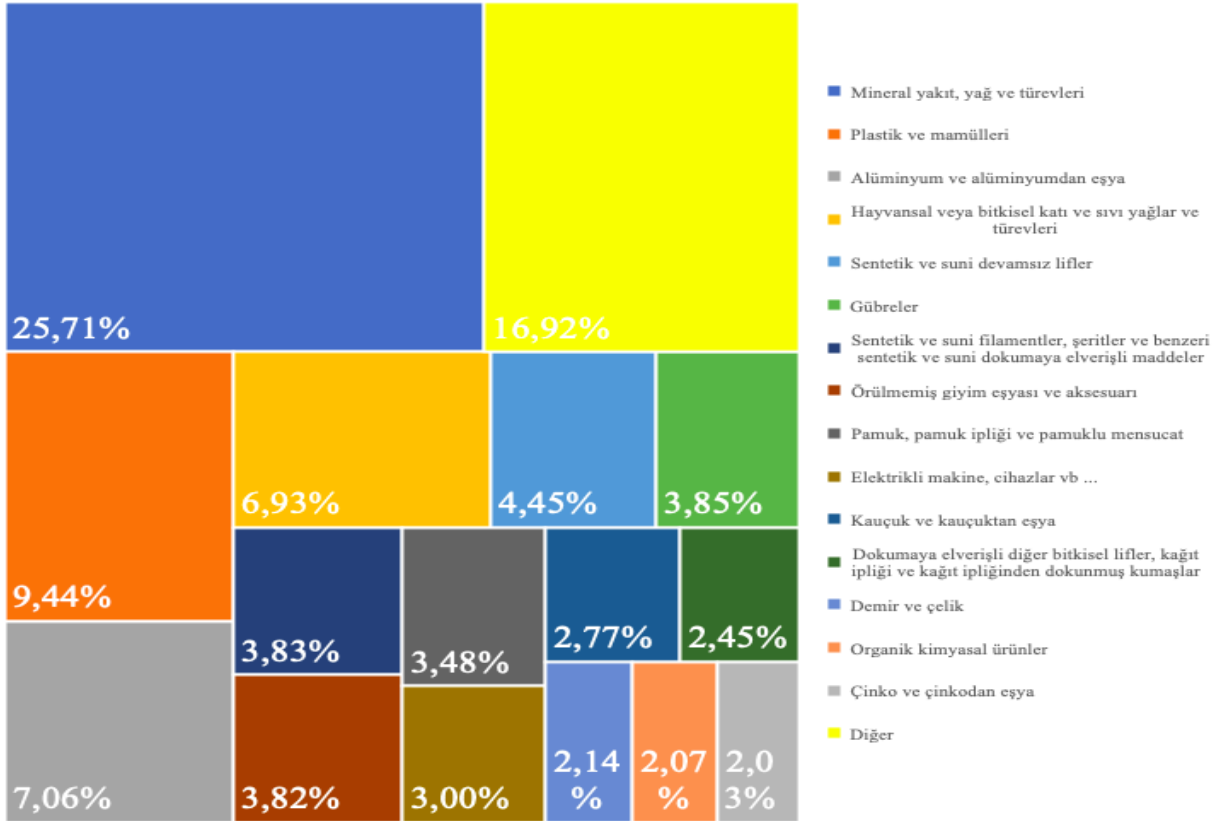
	D-8 ihracatının Türkiye'nin toplam ihracatındaki yeri	D-8 ithalatının Türkiye'nin toplam ithalatındaki yeri	D-8 dış ticaretinin Türkiye'nin toplam dış ticaretindeki yeri
1998	3,13	2,99	3,04
1999	3,32	2,96	3,10
2000	2,89	3,12	3,04
2001	3,08	4,17	3,70
2002	2,65	3,78	3,32
2003	2,82	4,83	4,01
2004	2,52	4,11	3,48
2005	2,88	5,07	4,22
2006	2,60	6,39	4,95
2007	2,75	6,57	5,10
2008	3,29	6,50	5,23
2009	5,45	5,19	5,30
2010	5,65	7,00	6,49
2011	5,62	8,09	7,20
2012	9,80	7,53	8,42
2013	5,79	6,68	6,35
2014	5,44	6,64	6,16
2015	5,67	5,69	5,68
2016	6,40	5,47	5,86
2017	4,54	6,57	5,75
2017	4,54	6,57	5,75

Kaynak: UN Comtrade Veritabanı, 2019; WTO, 2019; WDI Online Veritabanı, 2019 verileri ile yazar tarafından derlenmiştir.

Şekil 6. 2017 yılında Türkiye'nin D-8 ülkelerine ihracatının bileşenleri (% olarak)

Kaynak: ITC, 2019 verileri ile yazar tarafından derlenmiştir.

Şekil 7. 2017 yılında Türkiye'nin D-8 ülkelerine ithalatının bileşenleri (% olarak)

Kaynak: ITC, 2019 verileri ile yazar tarafından derlenmiştir.

3. Türkiye'nin D-8 Ülkeleri ile Dış Ticaretinin İhracat ve İthalat Yoğunluk Endeksleri ile Analizi

1990'lerden sonra Türkiye de dahil olmak üzere pek çok GOÜ için bölgesel bütünleşme hareketlerinin hız kazandığı görülmektedir. Bu örgüt/oluşumlardan birisi olan D-8, "Güney-Güney" bütünleşmesine uygun bir biçimde Müslüman ülkelerin kendi aralarında kurduğu bir örgüttür (Ağır ve Şahbaz, 2016, s. 73). Türkiye'nin D-8 ülkeleriyle dış ticaret ilişkisi konusunda yapılmış farklı çalışmalar bulunmaktadır. Doğan (2015) ile Türkan ve Alakuştekin (2017), ticaretin deseni, Aydın (2018) ise biyokütle enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Destebaşı (2017) ise savunma, sağlık ve eğitim harcamaları ile büyüme arasındaki nedenselliği analiz etmiştir. Aksu ve Gürbüz (2017) ise, Türkiye'nin D-8 ülkeleri ile dış ticaretini barter yönteminin uygulanabilirliği

$$\dot{I}HE_{ij} = \frac{\left(\frac{X_{ij}}{X_i}\right)}{\left(\frac{M_j}{M_w - M_i}\right)} \quad (E.1)$$

$$\dot{I}TE_{ij} = \frac{\left(\frac{M_{ij}}{M_i}\right)}{\left(\frac{X_j}{X_w - X_i}\right)} \quad (E.2)$$

İHE'ye (E.1)'de yer verilmiştir. Söz konusu eşitliklerde yer alan X_{ij} ilgili yıl için i ülkesinin (Türkiye'nin) j ülkesine (diğer D-8 ülkelerinden) ihracatı, X_i ise i ülkesinin (Türkiye'nin) ilgili yıl için toplam ihracatı, M_j ; j ülkesinin toplam ithalatını temsil etmektedir. M_w , ilgili yıl için dünyanın toplam ithalat miktarı iken M_i ise i ülkesinin (Türkiye) toplam ithalatını ifade etmektedir. Benzer bir biçimde (E.2)'de ise İTE yer almaktadır. Burada M_{ij} , ilgili yıl için, i ülkesinin (Türkiye'nin) j ülkesinden (diğer D-8 ülkelerinden seçilen) ithalatı, X_j ; j ülkesinin (Türkiye hariç ilgili D-8 ülkesi), ilgili yıl için, toplam ihracat rakamı ve X_w ise, ilgili yıl için, dünyanın toplam ihracat miktarını ifade etmektedir.

Hesaplanan İHE ve İTE değerleri bir ülkenin belirli bir bölge ya da ülke grubunu dünyanın geri kalanına göre -ihracatı ve ithalatında- daha fazla

bakımından analiz etmişlerdir. Ancak Türkiye'nin D-8 ülkeleri ile dış ticaretinin coğrafi dağılımını/yoğunluğunu değerlendiren çalışmalara rastlanmamıştır. Bu kapsamda bu bölümde Türkiye'nin D-8 ülkeleri ile olan dış ticareti ihracat ve ithalat yoğunluk endeksine göre değerlendirilecektir.

3.1. Metodoloji (İhracat ve ithalat yoğunluk endeksleri ve hesaplanması)

Ticaret yoğunluğu endeksi kökenlerini Brown'un (1947, ss. 213-226) çalışmasından almaktadır. Endeks bugünkü haline Brown (1947), Kojima (1964) ve Kunimoto (1977) gibi araştırmacılar tarafından getirilmiştir^{vii}. Söz konusu hesaplamadan sonra farklı türevleri de üretilmiştir. Bu çalışma kapsamında da Edmonds ve Li (2010) ve Tash vd. (2012) gibi araştırmacılarla benzer bir ticaret yoğunluğu endeks metodolojisi kullanılmıştır. İHE ve İTE endekslerine aşağıdaki (E.1) ve (E.2)'de yer verilmiştir.

tercih edip etmediğini (daha fazla yoğunlaşım yoğunlaşmadığı) açıklamaya çalışan bir endekstir. Endekslerden elde edilen sonuçlar ülkeler arasında kıyaslamaya imkân vermekte ve 'büyüklük' sapmasından etkilenmemektedir (Tash vd. 2012, ss. 27-28). Endeks ile dış ticarete 'coğrafi uzmanlaşmanın' bulunmadığı varsayımsal bir dünya için hüküm sürecek olan (gerçekleşmesi beklenen) ticaret akışına karşın fiili ticareti göstermesi bakımından önemlidir (Edmonds ve Li, 2010, s. 4). Nitekim D-8 ülkeleri yukarıdaki betimlemelere uygun biçimde ekonomik yapı, büyüklük ve coğrafi olarak farklılaşmış olan ülke grubudur.

3.2. İhracat ve ithalat yoğunluk endekslerine ilişkin bulgular

Tablo 7 ve 8'de Türkiye'nin D-8 ülkeleri ile ihracat ve ithalat yoğunluk endeksleri yer almaktadır.

Hesaplanan endeks değerlerine göre 1'den büyük olan değerler dünyanın geri kalanına göre, daha fazla/yoğun dış ticaret yapıldığını göstermektedir. Tablo 7'de yer verilen İHE değerlerine göre, Türkiye'nin iki ülke ile ihracatı yüksek derecede yoğundur. Bu ülkeler Mısır ve İran'dır. Mısır ile olan ihracat yoğunluğu değişkenlik gösterirken İran'a ilişkin endeksin genel olarak artış trendinde olduğu görülmektedir. Pakistan ile ilgili olarak ise, 2000 öncesinde endeks değeri 1'den yüksek iken, 2000 sonrasında ise endeks değerinin giderek azalarak nihayet 2017 yılında 0,69'a kadar düştüğü görülmektedir. Nijerya'nın İHE değeri ise 1999-2002, 2008, 2012-2014 ve 2017 yılları için 1'den yüksek gerçekleşmiştir. Bu değerler çerçevesince Nijerya'ya yapılan ihracatın yoğunluğunun da görece yüksek olduğu görülmektedir.

Diğer ülkelere ilişkin endeks değerleri ise 1 değerinin altındadır. Söz konusu değerler Türkiye'nin ilgili ülkelere ihracatının düşük olduğunu vurgulamaktadır. Mısır'ın İHE değerinin düşmesinin nedenlerinden birisi son yıllarda gergin seyreden ilişkiler iken diğer bir neden ise artan DYY olabilir. 2007-2017 dönemi arasında Mısır'a Türkiye'den giden DYY 231 milyon dolar iken, ikinci sırada ise 150 milyon dolarla İran ve Pakistan yer almaktadır. Söz konusu dönemde Malezya'ya ise 90 milyon dolarlık DYY gitmiştir. Diğer üç ülkenin rakamı ise kayda değer ölçüde değildir (TCMB, 2019). Kuşkusuz bu ülkelere giden DYY ticareti engelleyecek büyüklükte olmasa da ilgili literatürde artan DYY'nin hedef ülkeye yönelik dış ticaret akımlarını azalttığı yönünde bulgular da bulunmaktadır (Markusen ve Venables, 2000; Egger ve Pfaffermayr, 2004).

Tablo 7.

Türkiye'nin D-8 ülkeleri ile ihracat yoğunluk endeksi (1998-2017)

Yıl	Bangladeş	Mısır	Endonezya	İran	Malezya	Nijerya	Pakistan
1998	0,53	5,88	0,12	2,77	0,15	0,83	1,39
1999	0,68	6,29	0,13	2,69	0,12	1,78	2,72
2000	0,80	6,23	0,11	4,03	0,11	1,73	1,10
2001	0,38	6,55	0,11	4,41	0,09	1,71	0,60
2002	0,30	4,72	0,09	2,75	0,32	1,29	0,94
2003	0,64	5,09	0,12	3,34	0,44	0,71	0,86
2004	0,42	5,36	0,11	3,58	0,07	0,82	0,82
2005	1,02	4,94	0,13	3,36	0,07	0,68	1,06
2006	0,83	4,86	0,12	3,70	0,06	0,51	0,61
2007	0,46	4,34	0,20	4,17	0,07	0,54	0,63
2008	0,35	3,29	0,25	4,30	0,08	1,21	0,45
2009	0,70	7,08	0,26	4,88	0,14	0,93	0,63
2010	0,74	5,67	0,21	7,44	0,18	0,76	0,88
2011	0,43	5,98	0,20	7,09	0,13	0,83	0,66
2012	0,71	6,35	0,15	20,94	0,10	1,47	0,76
2013	0,68	5,95	0,16	10,73	0,16	1,15	0,81
2014	0,43	5,53	0,15	8,89	0,18	1,13	0,65
2015	0,47	4,79	0,16	10,00	0,23	0,75	0,75
2016	0,66	5,26	0,20	12,99	0,21	0,77	0,82
2017	0,62	3,99	0,16	7,07	0,17	1,20	0,69
Ortalama	0,59	5,41	0,16	6,46	0,15	1,04	0,89

Kaynak: UN Comtrade Veritabanı, 2019; WTO, 2019; WDI Online Veritabanı, 2019; TÜİK, 2019'dan derlenen verilerle yazar tarafından hesaplanmıştır.

Tablo 8’de ise İTE değerlerine yer verilmiştir. Endeks sonuçlarına göre Endonezya, Malezya ve Nijerya hariç olmak üzere tüm ülkelerin endeks değerleri dönem ortalaması olarak 1’den yüksektir. Yukarıda da belirtildiği üzere D-8 ülkelerinin Türkiye’nin dış ticaret açığındaki payları giderek artmaktadır. İhracat yoğunluk endeksi en yüksek olan iki ülke İran ve Mısır’ın İTE değerleri de yüksek çıkmıştır. 20 yılın ortalama değeri İran için 6,0 iken Mısır için 4,2’dir. Endeks değerlerinin yüksek olmasının en önemli nedenleri Tash vd. (2012)’nin yaklaşımlarıyla benzer bir biçimde,

coğrafi yakınlık ve diğer piyasalara göre soyutlanmanın bu üç ülke için daha fazla olmasıyla açıklanabilir. Nitekim D-8 içerisinde Türkiye’ye en yakın olan ikisi sırasıyla İran ve Mısır’dır. Tablo 7 ve 8’den görülen Türkiye’nin Mısır, İran ve Nijerya’ya yaptığı ihracatın ortalama endeks değeri ithalatın ortalama değerinden daha yüksektir. Bu durum Türkiye’nin bu ülkelere ihracat eğiliminin arttığını göstermektedir. Bu veri söz konusu bu ülkelerin Türkiye’den yaptıkları ithalatın bağımlılığının arttığı biçiminde de yorumlanabilir.

Tablo 8.

Türkiye’nin D-8 ülkeleri ile ithalat yoğunluk endeksi (1998-2017)

Yıl	Bangladeş	Mısır	Endonezya	İran	Malezya	Nijerya	Pakistan
1998	0,59	15,09	0,43	4,01	0,48	0,05	0,83
1999	0,65	4,48	0,48	4,57	0,37	0,21	0,44
2000	0,58	3,68	0,44	3,54	0,33	0,59	1,10
2001	0,64	3,43	0,54	5,44	0,42	1,96	1,70
2002	0,77	3,28	0,72	4,24	0,34	1,27	1,53
2003	0,73	3,44	0,81	6,17	0,42	1,04	1,80
2004	0,98	3,22	0,82	4,26	0,50	0,49	1,85
2005	0,99	2,31	0,79	5,33	0,51	0,43	1,81
2006	1,27	2,53	0,89	7,86	0,51	0,57	1,98
2007	1,56	3,51	0,98	6,23	0,59	0,76	2,49
2008	2,35	2,77	0,82	5,86	0,62	0,08	2,35
2009	3,02	2,38	0,78	3,88	0,55	0,26	3,16
2010	3,64	2,92	0,77	7,56	0,47	0,21	2,90
2011	2,81	3,34	0,72	7,28	0,53	0,22	2,63
2012	2,45	3,58	0,74	9,02	0,44	0,06	1,77
2013	3,07	4,24	0,82	8,44	0,40	0,12	1,30
2014	2,65	4,19	0,91	8,52	0,39	0,10	1,38
2015	2,52	4,44	0,87	7,75	0,54	0,30	1,13
2016	2,05	5,21	0,79	4,59	0,86	0,39	1,04
2017	1,57	5,89	0,67	5,41	1,11	0,27	1,13
Ortalama	1,74	4,20	0,74	6,00	0,52	0,47	1,72

Kaynak: UN Comtrade Veritabanı, 2019; WTO, 2019; WDI Online Veritabanı 2019; TÜİK, 2019’dan derlenen verilerle yazar tarafından hesaplanmıştır.

Özetle Türkiye'nin D-8 ülke grubu ile dış ticareti incelendiğinde, ihracat ve ithalat yoğunluğu bakımından öne çıkan iki ülke vardır; İran ve Mısır. Her iki endeks bakımından da söz konusu ülkeler diğer beş ülkeden farklılaşmıştır. Ancak İHE ve İTE bakımından birbirinden farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Her iki ülkenin İHE değeri 2012'de zirve yapmış ve bu yıldan sonra ise azalışa geçmiştir. İTE bakımından ise Mısır'ın endeks değerleri 2005'e kadar dalgalı bir seyir izlemesine rağmen 2008 ve 2009'da düşüşe geçmiş ve sonrasında sürekli olarak artmıştır. İran'ın İTE değerleri ise 2012'den bu yana düşüş trendine girmiştir. İHE bakımından öne çıkan diğer ülke ortalama 1,04'lük endeks değeriyle Nijerya olurken; İTE bakımından ortalama 1,7'lik endeks değerleriyle Bangladeş ve Pakistan ön plana çıkmışlardır.

Sonuç

D-8 ekonomilerinin dünya ekonomisi ve dış ticaretindeki miktar ve payları giderek artmaktadır. Bu bakımdan ilgili ülke grubunun incelenmesi önem taşımaktadır. Çalışma kapsamında D-8 ülkelerinin ekonomik bütünleşme düzeyleri, dış ticaret boyut ve desenlerinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca Türkiye'nin ilgili ülke grubuyla ekonomik bütünleşme düzeyinin değerlendirilmesi hedeflenmiştir. Bu kapsamda Türkiye'nin D-8 ülkeleri ile dış ticareti ihracat ve ithalat yoğunluk endeksi ile 1998-2017 yılları için ölçülmüştür. Yapılan analize göre ihracat yoğunluk endeksinde 2012-2013 yıllarına kadar bir artış trendi görülürken bu yıllardan sonra azalış göze çarpmaktadır. Genel trend ise az da olsa artış yönündedir. Asıl artış trendi ise daha yüksek biçimde ithalat yoğunlaşma endeksinde ortaya çıkmıştır. Buna göre Türkiye'nin D-8 ülkelerinden yaptığı ithalatın öneminin daha fazla arttığı ifade edilebilir. Ülke bazında ise gerek ihracat gerekse de ithalat yoğunlaşma endekslerine göre İran ve Mısır öne çıkan ülkeler olmuşlardır.

D-8 ülkeleri genel itibarıyla birincil ürün ihracatçısı ve ara/yatırım malı ithalatçısı konumundadırlar. Bu eğilimi kısmen de olsa bozan iki ülke Türkiye ve Malezya'dır. Ortaya çıkan tablo Türkiye'nin ilgili ülke grubuyla entegrasyonu derinleştirmesini bu

bakımdan zorunlu kılmaktadır. Ancak D-8 gibi henüz kurumsallaşması tam olarak tamamlanamamış ve coğrafi olarak oldukça kopuk olan böylesine bir bütünleşme denemesinin başarı şansı da önemli bir soru işareti olarak kenarda durmaktadır.

Kaynakça

- Ağır, H. ve Şahbaz, A. (2016). D-8 ülkelerinin makroekonomik performansı ve Türkiye'nin dış ticareti *ICPESS (International Congress on Politic, Economic and Social Studies)* (No. 1), 71-85.
- Aksu, M. ve Gürbüz, A. (2017). D8 ülkeleri arasındaki dış ticaret işlemlerinde barter yönteminin uygulanabilirliği. *Journal of History Culture and Art Research*, 6(6), 578-592.
- Aydın, F. F. (2018). "D-8 ülkelerinde biyokütle enerjisi tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki". *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(3), 371-377.
- Bocutoğlu, E. (2017). Kuruluşunun 20. yılında sürdürülebilir kapsayıcı büyüme açısından D-8 iktisadi işbirliği örgütü üye devletlerinin mevcut durumu: dünya ekonomik forumu verileri ile bir değerlendirme. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 6(15), 186-212.
- Brown, A. J. (1947). *Applied economics: aspects of the world economy in war and peace*. Edinburgh: Hugh Paton and Sons Ltd.
- D-8 Organization for Economic Cooperation. (2019, Mayıs 19). *Calendar of events*. http://developing8.org/2019/?post_type=event adresinden 19 Mayıs 2019 tarihinde erişilmiştir.
- Destebaşı, E. (2017). Savunma, eğitim ve sağlık harcamaları arasındaki nedensellik analizi: D-8 ülkeleri örneği. *Enderun*, 1(1), 28-43.
- Doğan, A. (2015). Türkiye'nin D8 ülkeleriyle ticaretinin yapısal analizi. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 7(13), 166-189.
- Edmonds, C. ve Li, Y. (2010). A new perspective on China trade growth: Application of a new index of bilateral trade intensity. *Honolulu: University of Hawaii at Manoa, Department of Economics, Working Papers*, 201025.
- egger, P. ve Pfaffermayr, M. (2004). Distance, trade and FDI: A Hausman-Taylor SUR approach. *Journal of Applied Econometrics*, 19(2), 227-246.
- ITC. (2019, Mart 13). *Trade Map Database*. https://www.trademap.org/Product_SelProduct_TS.aspx?nvp m=1%7c%7c%7c%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c2%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1 adresinden 13 Mart 2019 tarihinde erişilmiştir.
- Kojima, K. (1964). The pattern of international trade among advanced countries. *Hitotsubashi Journal of Economics*, 5(1), 16-36.

Kunimoto, K. (1977). Typology of trade intensity indices. *Hitotsubashi Journal of Economics*, 17(2), 15-32.

Markusen, J. R. ve Venables, A. J. (2000). "The theory of endowment, intra-industry and multi-national trade". *Journal of International Economics*, 52(2), 209-234.

Observatory of Economic Complexity (OEC) (2019, Mart 17). <https://oec.world/en/> adresinden 17 Mart 2019 tarihinde erişilmiştir.

Şahin, İ. (2016). İran'a yönelik yaptırımların kaldırılmasının Türkiye ekonomisine muhtemel etkileri, *Türkiye İş Bankası İktisadi Araştırmalar Bölümü Şubat 2016*. https://ekonomi.isbank.com.tr/ContentManagement/Documents/ar_02_2016.pdf adresinden 5 Nisan 2019 tarihinde erişilmiştir.

Tash, M. S., Jajri, D. I. B., & Tash, D. M. N. S. (2012). An analysis of bilateral trade between Iran and D-8 countries. *Global Journal of Management and Business Research*. 12(2), 26-34.

Ticaret Bakanlığı, (2019, Nisan 3). *Gelişen sekiz ülke (D-8)*. <https://ticaret.gov.tr/data/5b872ee013b8761450e18f68/48754999bc0c0ffe4f7d0c98b32bd7df.doc> adresinden 3 Nisan 2019 tarihinde erişilmiştir.

Türkan, Y., ve Alakuştekin, A. (2017). Competitiveness analysis of foreign trade in the developing eight Islamic countries (D-8 Countries). *JOEEP: Journal of Emerging Economies and Policy*, 2(1), 137-162.

Notlar

ⁱ Çalışmada üretim (GSYH) ile ilgili tüm rakamlar, Dünya Bankası tarafından yayımlanan (WDI Online Veritabanı, 2019) satın alma gücü paritesi (SAGP) yaklaşımıyla, 2011 sabit fiyatları ve ABD doları cinsinden hesaplanan rakamlardır.

ⁱⁱ D-8 organizasyonu 1997 yılının Haziran ayında gerçekleştiği için dış ticaretle ilgili hesaplama ve analizlerde başlangıç yılı olarak 1998 temel alınmıştır.

ⁱⁱⁱ Anlaşmaya göre D-8 üyesi ülkeler için, Armonize Sistem tarife oranı %10'dan %8'e, liste kapsamındaki ürünler için %25'den yüksek tarifelerin %25'e, %15-25 arasında olan tarifelerin ise %15'e ve %10-15 arasında olan tarifelerin %10'a kadar aşamalı olarak indirilmesi öngörülmüştür (Ticaret Bakanlığı, 2019).

^{iv} Yine de dış ticaretteki gelişmeyi tekil olarak imzalanan anlaşmaya bağlamak doğru olmayabilir nitekim örgütün tüzüğü halen üye ülkelerin tamamı tarafından onaylanmış değildir bu durum da örgütün kurumsallığı hususunda önemli fikir vermektedir (Bocutoğlu, 2017, s. 194).

^v Türkiye'nin diğer yedi ülke ile dış ticareti için de anlatım bütünlüğünü sağlamak için Türkiye hariç ülke grubundan yine D-8 olarak bahsedilmiştir.

^{vi} Analiz 2001-2018 dönemine genişletildiğinde HS-27 mineral yakıt, yağ ve türevleri ürün grubunun birinci sıradan yedinci sıraya düştüğü bunun dışında sıralamada çok önemli bir sapmanın olmadığı görülmektedir (ITC, 2019).

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB). (2019, Haziran 6). *Elektronik veri dağıtım sistemi (EVDS). Ödemeler Dengesi Uluslararası Yatırım Pozisyonu*. https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?e_s/serieMarket adresinden 6 Haziran 2019 tarihinde erişilmiştir.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2019, Mart 14). *Dış ticaret istatistikleri*. <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=0¶m2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=580> 1 adresinden 14 Mart 2019 tarihinde erişilmiştir.

UN Comtrade Veritabanı. (2019, Şubat 24). <https://comtrade.un.org/data/> adresinden 24 Şubat 2019 tarihinde erişilmiştir.

UNCTADSTAT (2019, Mart 10). *Foreign direct investment*. <https://unctadstat.unctad.org/wds/ReportFolders/reportFolder.s.aspx> adresinden 10 Mart 2019 tarihinde erişilmiştir.

World Development Indicators (WDI) *Online Veritabanı*. (2019, Mart 5). <https://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=World-Development-Indicators> adresinden 5 Mart 2019 tarihinde erişilmiştir.

World Trade Organization (WTO). (2019, Şubat 24). (2019). *Online Veritabanı*. International Trade Statistics. <https://data.wto.org/> adresinden 24 Şubat 2019 tarihinde erişilmiştir.

^{vii} Kojima (1964, s. 19) altta yer alan eşitliğe göre iki ülke/ülke grubu arasındaki dış ticaret yoğunluğunun hesaplanabileceğini ortaya koymuştur.

$$I_{ij} = \frac{i'nin j'ye ihracatı ya da j'nin i'den ithalatı}{i'nin toplam ihracatı} \left(\frac{X_{ij}}{X_i} \right) ya da \left(\frac{M_{ij}}{X_i} \right) \div$$

$$\frac{j'nin toplam ithalatı}{dünya ithalatı - i'nin toplam ithalatı} \left(\frac{M_j}{W - M_i} \right) \times 100$$

Eşitlikte yer verilen hesaplamada I_{ij} ; j ülkesinin i 'den ithalatının yoğunluğudur. Paydada yer alan $M_j/(W - M_i)$ j ülkesinin dünya ithalatına olan talebini (görelî satın alma gücünü) ve payda yer alan X_{ij}/X_i veya M_{ij}/X_i ifadesi ise i ülkesinin j ülkesinin ihracatına olan yoğunluğunu ya da benzer bir biçimde j ülkesinin i ülkesinin toplam ithalatına (dünyadan yaptığı) olan yoğunluğunu/konsantrasyonunu göstermektedir. Özetle Kojima'nın hesaplamasında/metodolojisinde payda kısmında, j ülkesinin dünya ithalatına görelî talebini (satın alma gücünü), pay ise i 'nin j 'ye ihracatının yoğunluğunu göstermektedir. Kojima'ya göre endeks değerinin 100'den büyük olması i ile j arasındaki dış ticaretin yoğun olduğu (j açısından i 'nin ürünlerine bağımlılığının yüksek olduğu) anlamına gelmektedir (Kojima, 1964, ss. 19-20).